

ЧИ ЗДАТНА ДЕРЖАВА ЗАХИСТИТИ ПРИРОДУ?

Альтернативні підходи до вирішення завдань охорони природи та раціонального природокористування. Новий погляд на старі проблеми та спроба розібратися: чи лише Держава здатна займатись збереженням природного багатства, чи інститут приватної власності може довести свою екологічну ефективність?

28 квітня 2026 | Економічна свобода | Реформи | Урядування та державні регуляції | АЕШ

АВТОР: ВАСИЛЬ МАГАС

В умовах екзистенційної війни, в якій знаходиться Україна, відбувається випробовування української держави на предмет її спроможності виконати головну функцію будь-якої держави – забезпечення зовнішнього захисту населення. Оскільки агресор переважає Україну практично за усіма параметрами, це вимагає максимальної концентрації ресурсів, сил і засобів на потреби оборони. Проте, виявляється, навіть в умовах війни уряд збільшує невоєнні витрати та посилює втручання у господарську діяльність, зокрема у питаннях природокористування.

Прикладом повного абсурду є прийняття у розпал війни Закону України "Про основні засади державної кліматичної політики" від 8 жовтня 2024 року № 3991-IX, спрямованого на виконання зобов'язань, взятих в рамках Паризької угоди (2015). Потрібно зауважити, що новообраний президент Дональд Трамп у перший же день перебування на посаді видав указ про вихід США із Паризької угоди. Як було **заявлено Білим Домом**, виконання умов Паризької угоди не вигідне, суперечить завданням "економічної ефективності", не сприяє "процвітанню" та "споживчому вибору" самих американців!

Зрозуміло, що для України, перед якою стоїть питання виживання, коли не просто страждає її флора та фауна, а втрачають життя, стають каліками сотні тисяч українців, знищується національне багатство, створене працею багатьох поколінь, питання доцільності виконання міжнародних зобов'язань в сфері клімату є абсолютно риторичним.

Враховуючи неефективність функціонування владних інституцій, що в умовах війни подекуди набуває відверто деструктивного характеру, розв'язання проблемних питань, у

т.ч. у природоохоронній сфері потрібно шукати не в напрямі їх посилення та/чи розширення виконуваних ними функцій, а на шляху формування інституціонального середовища, що б дозволяло **розв'язувати екологічні та інші проблеми децентралізовано та роблячи опору на ринкові механізми**. Розглянемо можливі конкретні напрями.

Охорона природи в руках інституту приватної власності

В умовах вільного ринку зменшення негативного впливу на навколишнє середовище може відбуватися завдяки інституту приватної власності, механізму ціноутворення та прояву приватної ініціативи.

Зрозуміло, що кожен, хто володіє власністю, за визначенням, є зацікавленим в отриманні від неї доходу та/чи у підвищенні її вартості. Це виявляється в тому, що, наприклад, власник сільськогосподарських угідь, не тільки зацікавлений в отриманні максимальних прибутків від продажу вирощеної продукції, але й враховує можливе зниження вартості землі через фактор екологічного забруднення внаслідок надмірного застосовування мінеральних добрив чи засобів захисту рослин.

Приватний контроль над природними ресурсами в окремих випадках зумовлює формування природних монополій, що може призводити до встановлення монопольних цін. Але при цьому споживачів таких ресурсів це спонукає до ще більш економного та раціонального їх використання і таким чином сприяє розв'язання проблеми збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

В умовах ринку кожен продавець прагне продати свій товар за найвищою ціною.

Оскільки ринки чистої конкуренції, коли ні продавець, ні покупець не можуть визначати ціну, на практиці зустрічаються не часто, кожен підприємець прагне виділити свій товар серед подібних на ринку. Це може відбуватися шляхом звернення уваги покупця на окремі його особливості – якість, дизайн, функціональність, сервісне обслуговування тощо. Ціна, що враховує ці особливі характеристики товару серед подібних на ринку, називається преміальною ціною або ціною, що базується на диференціації продукту.

При цьому компанії, які визначилися зі стратегією на задоволення попиту на продукцію з особливими характеристиками, починають підлаштовувати під поставлені цілі весь комплекс маркетингу, де ціна є лише однією з його складників. Під впливом конкуренції на ринку залишаються ті продавці преміального товару, які дійсно забезпечують правдивість інформації про його особливі характеристики. Їхні торгові марки та товарні знаки стають впізнаваними й зростають у ціні, а їхні зусилля винагороджуються зростанням доходів від продажу продукції.

Все вищезазначене повною мірою стосується й екологічно чистої продукції чи продукції, виготовленої методами, що оберігають природне середовище. Адже в умовах сучасного світу завдяки колективним зусиллям представників науки, громадських рухів, політичних партій і ЗМІ зростає значення екологічних показників якості продукції та прихильність до тих виробників, які у своїй діяльності прагнуть мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Поряд з інститутом приватної власності та механізмом ціноутворення важливу роль в охороні навколишнього середовища в умовах вільного ринку відіграє приватна ініціатива.

Історія надає численні приклади того, як приватні особи добровільно брали й беруть на себе зобов'язання щодо охорони довкілля. Наведемо лише деякі з них.

- 1 У 1886 році відомий галицький меценат, багатий землевласник і великий шанувальник природи, граф Володимир Дідушицький став першою в Україні людиною, яка створила заповідник у сучасному розумінні цього слова, назвавши новостворений **природний резерват "Пам'ятка Пеняцька"** природний резерват "Пам'ятка Пеняцька". Знамениту **"Асканію-Нову"**, найстаріший степовий заповідник у світі та найбільший степовий заповідник у Європі, заснував німецький колоніст Фрідріх Фальц-Фейн у 1898 році.
- 2 Більш сучасний приклад англієця **Брендона Грімшоу**, який у 1973 році придбав острів Муайєн на Сейшелах за 13 тисяч доларів і решту свого життя присвятив відновленню його екосистеми. Відомий також приклад фотографа з Бразилії **Себастьяна Сальгаду**, який разом зі своєю дружиною Лелією Ванік з 1998 року спільними зусиллями не тільки відновили екосистему на 600 га сімейної ферми, але й у своїх розсадниках
- 3 разом виростили понад 4 млн саджанців різних видів, характерних для Атлантичного лісу Бразилії.
- 4 Наш земляк **Анатолій Куновський** Львова працює над реалізацією ідеї найбільшого у світі парку сакур, розміщеного біля Львова.

Потрібно зауважити, що, на відміну від природоохоронних ініціатив чиновників, які отримують за свою роботу заробітну плату і згодні все це робити коштом платників податків, приватна ініціатива реалізується на власний страх і ризик, за власний кошт та/чи залучених у добровільному порядку фінансових та інших ресурсів.¹

Куди може завести Україну реалізація кліматичної політики в умовах війни?

Кліматична політика дедалі більше стає інструментом геоекономічного впливу. Країни ЄС запроваджують механізми вуглецевого регулювання (наприклад, СВМ), які фактично виконують роль митного бар'єра проти продукції з країн із нижчими екологічними стандартами. Під гаслом "зеленого курсу" формується новий формат протекціонізму, що зміцнює позиції розвинених економік і послаблює конкурентоспроможність інших.

При пошуку шляхів проблем, пов'язаних зі змінами клімату, застосовується так звана Концепція глобальної відповідальності. Проте ця відповідальність розподілена вкрай нерівномірно.

Високорозвинуті країни, які пройшли етап індустріального розвитку, сьогодні можуть дозволити собі політику "зеленого переходу", оскільки:

- мають капітал для технологічної модернізації,
- володіють інтелектуальними ресурсами для інновацій,
- можуть компенсувати втрати енергетичної ефективності за рахунок високої доданої вартості в інших галузях.

Для країн на кшталт України подібна політика стає **додатковим бар'єром для розвитку.**

¹ Детальніше у: Магас В. До питань методології формування екологічної політики в Україні. Збалансоване природокористування. Вип. 4. 2025. С. 48-57. DOI: 10.33730/2310-4678.4.2025.346191

“ Вимоги скорочення викидів, запровадження "чистих" технологій і вуглецевих квот фактично обмежують економічний суверенітет і змушують або скорочувати промислову активність, або імпортувати дорогі технології, що часто створює нову форму економічної залежності. Іншими словами, кліматична політика багатих країн часто реалізується коштом бідніших.

Водночас існує питання наукової і практичної обґрунтованості кліматичної політики. Попри існування широкого консенсусу про факт потепління, залишається відкритим питання: чи є людський вплив насправді вирішальним чинником цих змін, чи лише частковим?

Україна, яка сьогодні бореться за своє існування як держава і народ, не належить до тих економік, що справді визначають кліматичні тенденції. Частка країни у глобальних викидах парникових газів не перевищує 0,5%, тоді як на 100 найбільших компаній світу припадає 70%!²

Екзистенційна війна, у якій перебуває Україна, вимагає правильних пріоритетів. Тому участь України у глобальних кліматичних ініціативах не може і не повинна розглядатися відірвано від пріоритету виживання – оборони, відновлення, модернізації економіки та збереження населення. Концептуально правильно вести мову не про ефемерну боротьбу із "глобальним потеплінням", а про екологічну безпеку як складник **системи національної безпеки**, нарівні з військовою, енергетичною, продовольчою і т. п.

Децентралізована конкуренція громад як стимул до вирішення природоохоронних проблем

Однією з ключових передумов ефективної екологічної політики є наявність дієвих механізмів прийняття рішень на тому рівні, де безпосередньо виникають проблеми охорони природи та використання природних ресурсів.

У цьому контексті **децентралізація** виступає не лише адміністративною реформою, а й **інституційним механізмом екологічної безпеки**, який здатен забезпечити баланс між використанням ресурсів і збереженням довкілля.

Передача вирішення більшості питань охорони природи на місцевий або регіональний рівень дозволяє підвищити відповідальність громад за стан навколишнього середовища та забезпечити реальну участь населення у прийнятті екологічно значущих рішень. Адже саме місцеві громади найкраще обізнані з екологічними проблемами своєї території, розуміють специфіку природокористування та екологічні ризики, пов'язані з господарською діяльністю.

ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНА КОНКУРЕНЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ЗА НАСЕЛЕННЯ СТВОРЮЄ СТИМУЛ ДЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІСЦЕВИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ І КОНТРОЛЮ ЗА ЇХ ДОТРИМАННЯМ.

Визнаючи небезпеку централізації повноважень у сфері регулювання земельних та природноресурсних відносин, доцільно передати громадам міст і сіл (а не так званим ОТГ) у власність або довічне користування усі землі, ліси, водні та інші природні ресурси, що розташовані на прилеглих до населених пунктів територіях і не перебувають у державній

² <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayina-vvijshla-do-top-100-krayin-za-vikidami-pa/>

чи приватній власності. Такий підхід не лише зміцнить місцеве самоврядування, а й створить реальні стимули для раціонального природокористування, адже громади безпосередньо зацікавлені у довгостроковому збереженні ресурсного потенціалу території.

При цьому у розпорядження центральній владі мають залишитися лише природні ресурси загальнодержавного значення – стратегічні лісові масиви, водні системи, надра та природоохоронні території національного рівня. Центр виконує при цьому координаційну, аналітичну та нормативну функцію, тоді як практичне управління і контроль здійснюються знизу.

Зрештою, потрібно усвідомити, що земля не є об'єктом розпорядження державного апарату – це середовище життя громадян.

Саме вони, на найнижчому рівні суспільної організації, повинні мати право і можливість розв'язувати питання її використання, охорони та відновлення. Лише така система управління здатна забезпечити реальне збереження природних ресурсів, насамперед – захист лісів від нещадних вирубок, охорону водних екосистем і біорізноманіття.

Таким чином децентралізація екологічного управління – не просто політичний чи економічний крок, а стратегічна умова збереження природного потенціалу країни. Вона створює передумови для формування нового екологічного порядку, заснованого на відповідальності, участі громад і сталому розвитку територій.

Чітке закріплення права власності як основа захисту природних ресурсів

Проблема раціонального природокористування та охорони довкілля значною мірою пов'язана не лише з технічними чи екологічними чинниками, а насамперед з інституційною недосконалістю – нечіткістю, розмитістю або відсутністю визначених прав власності на природні ресурси. Саме ця проблема, на яку звертав увагу Рональд Коуз (1960), лежить в основі багатьох екологічних конфліктів і неефективного використання ресурсів.³

Коуз виходив із того, що зовнішні ефекти (externalities) – наприклад, забруднення повітря або деградація земель – не є наслідком "провалу ринку", а результатом відсутності або нечіткості прав власності. Якщо такі права чітко визначені, а сторони мають можливість вести переговори без значних трансакційних витрат, то вони можуть самотійно досягти ефективного розв'язання конфлікту без необхідності державного втручання.

Для України надзвичайно важливо створити систему, де природні ресурси не перебувають у "спільній безвідповідальності". Відсутність власника або розпорошення повноважень між численними державними органами веде до ситуації "трагедії спільного" (tragedy of the commons) – тобто надмірного використання та виснаження ресурсів.

Уточнення і закріплення прав власності (державної, комунальної, приватної чи колективної) дає змогу:

- персоніфікувати відповідальність за стан довкілля;
- створити економічні стимули до збереження ресурсів (через можливість отримання вигоди від їх сталого використання);

³ Coase R. H. The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics. 1960. Vol. 3. P. 1–44

- запровадити ринкові механізми розв'язання екологічних проблем, зокрема угоди про компенсацію шкоди, торгівлю правами на викиди чи використання води, запровадження системи "екологічних сервітутів".

Одним із дієвих механізмів реалізації коузіанського підходу є розширення практики застосування прецедентного (судового) права. У ситуаціях, коли межі прав власності або відповідальності нечіткі, суд може встановити прецедент, який визначає баланс інтересів між забруднювачем і постраждалими.

Наприклад, якщо яке-небудь підприємство завдає шкоди мешканцям прилеглої території, судові рішення може або визнати право громадян на компенсацію (встановивши відповідальність забруднювача), або, навпаки, визначити межі, в яких його діяльність є допустимою.

Таким чином, кожне рішення стає елементом уточнення прав власності у практичному сенсі. Це поступово формуватиме систему, де поведінка учасників ринку визначатиметься не бюрократичними нормами, а юридично усталеними правовими позиціями.

Страховання екологічних ризиків

Важливим недержавним механізмом розв'язання проблем охорони природи є розвиток ринку страхування екологічних ризиків. Це окрема велика тема, тож торкнемось її побіжно.

Зацікавленість у такому страхуванні полягає в тому, щоб мінімізувати можливі витрати суб'єкта господарської діяльності, пов'язані із виконанням судових рішень щодо вчиненої екологічної шкоди іншим приватним чи колективним суб'єктам. Тобто – страхування можливих негативних впливів господарської діяльності страховика на зовнішнє середовище, що завдає шкоди приватним чи колективним інтересам третіх осіб.

Страховання екологічних ризиків може здійснюватися як стороною, котра може робити шкоду довкіллю для страхування збитків від відшкодування можливої шкоди, так і стороною, яка може стати потенційно постраждалою. Наприклад, агрохолдинг може страхувати ризики вчиненої шкоди пасічникам внаслідок застосування хімічних засобів, а пасічники – страхуватися від можливої шкоди від дій агрохолдингу.

Страхова компанія для мінімізації витрат, пов'язаних з виконанням умов страхового договору, вимагатиме від страховика згоди на проведення екологічного аудиту. Екологічний аудит може проводити як сама страхова компанія, так і інші ринкові структури з якими вона укладатиме відповідні угоди.

У випадку, якщо заподіяна шкода страховику, який застрахувався від екологічних ризиків, страхова компанія, виплативши належну суму, у судовому порядку вимагатиме відшкодування від суб'єкта, який спричинив негативні екологічні наслідки для застрахованої особи.

Напевно, як і щодо іншої будь-якої шкоди, — виникатимуть структури, подібні до описаних Мюрреєм Ротбардом⁴ для захисту життя, власності тощо. Водночас виникають питання щодо страхування ризиків глобального рівня? Невже формування глобального уряду неминуче? Чи може це здійснюватимуть великі структури, чи скооперовані локальні страхові структури?

⁴ Ротбард М. (2022) До Нової Свободи: лібертаріанський маніфест Пер. з англ. О. Гросман; редак. В. Золоторьов / Інститут вільної економіки, 420 с. https://www.wellbooks.com.ua/product/do-novoyi-svobody#tab-title-char_tab

Обмеження, або "розумне" споживання як шлях до зменшення впливу антропогенного фактора на природу

Макс Вебер у своїй знаменитій праці "Протестантська етика і дух капіталізму" (1905) показав, що поміркованість і внутрішня дисципліна були не стільки зовнішніми обмеженнями, скільки духовною настановою людини, яка прагнула не насолоди, а сенсу і служіння.⁵

У цьому полягав парадокс модерного капіталізму: духовна етика праці породила матеріальний комфорт, а останній згодом зруйнував свою моральну основу. Сучасна цивілізація, орієнтована на максимізацію комфорту, перетворила його на самоцінність, позбавлену духовного виміру. Комфорт став не засобом підтримання високопродуктивної праці, як у Вебера, а новою формою залежності, що створює нескінченний попит на ресурси.

Річард Талер, представник поведінкової економіки, показав, що люди рідко приймають раціональні рішення, а тому їхню поведінку можна "м'яко підштовхувати" (nudge) у бажаному напрямку.⁶ Ця ідея, покладена в основу сучасної екологічної політики, породжує нову форму контролю – не прямий примус, а поведінкове програмування. Під гаслом "екологічної відповідальності" людину спонукають до певних моделей споживання – купівлі "зелених" товарів, відмови від подорожей, скорочення використання енергії. Однак часто за цим стоїть не вільний вибір, а нав'язана норма, сформована державою, корпораціями чи масовою культурою.

СВОБОДА ВИБОРУ, ЯКА КОЛИСЬ БУЛА ДЖЕРЕЛОМ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ, ТЕПЕР РОЗГЛЯДАЄТЬСЯ ЯК ЗАГРОЗА "ЕКОЛОГІЧНІЙ РІВНОВАЗІ". ТОМУ ДЕРЖАВА ЧИ ГЛОБАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ НАМАГАЮТЬСЯ ЗАМІНИТИ СВОБОДУ КЕРОВАНОЮ ОСВІТОЮ, ПОВЕДІНКОВИМИ МОДЕЛЯМИ, РЕЙТИНГАМИ "ЕКОЛОГІЧНОСТІ" ТОЩО.

Коли "розумне споживання" перетворюється на ідеологію, воно породжує небезпечну тенденцію: **ліквідацію свободи під прикриттям турботи про планету.** З'являються екологічні рейтинги країн, компаній, навіть окремих людей; вводяться квоти на споживання, обмеження на пересування чи власність.

У цій логіці "неекологічний" індивід поступово перетворюється на морально нижчого, такого, що підлягає контролю чи навіть виключенню. Це нова форма язичницького культу – поклоніння "зеленій" ідеї як вищій цінності, де людина вже не творець, а винуватець, не суб'єкт, а об'єкт виховання.

Деградація духовного виміру людяності призводить до нового типу ідолопоклонства – обожнення природи та обожнення Держави, яка проголошує себе єдиним носієм "екологічної істини". Ми уповаємо до Держави там, де втрачається віра в Бога та Людину, як його найвище творіння.

Потрібно виходити з того, що "розумне споживання" може бути шляхом до гармонії людини й природи лише тоді, коли воно виходить не ззовні нав'язаної поведінкової архітектури, а із внутрішньої свободи та свідомого вибору та внутрішньої свободи.

⁵ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер; перекл. з нім. О. Погорілого. — К.: Основи, 1994. 261 с.

⁶ Талер Річард Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. Світлани Крикуненко. – К.: Наш формат, 2018. – 464 с.

Всі аналітичні матеріали Міжнародного Інституту Свободи (ILI) на офіційному вебсайті www.libertyinstitute.org доступні для вільного вивчення, цитування та поширення з релевантним посиланням на джерело.